

П.В. ШВАБ, к.е.н.,
кафедра фінансів і аудиту,
Житомирський національний агроекологічний університет

Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи

& Питання, які розглядаються:

- Розглядається фінансовий стан домогосподарств України в період фінансово-економічної кризи.
- Пропонуються напрямки покращення фінансового стану і збільшення рівня споживання домогосподарств України.

Ключові слова: домогосподарства, фінансовий стан, економічна криза, післякризове відновлення, стимулювання попиту.

& Вопросы, которые рассматриваются:

- Рассматривается финансовое состояние домохозяйств Украины в период финансово-экономического кризиса;
- Предлагаются направления улучшения финансового состояния и увеличения уровня потребления домохозяйств Украины.

Ключевые слова: домохозяйства, финансовое состояние, экономический кризис, послекризисное восстановление, стимулирование спроса.

& Issues that are examined:

- The financial condition of households of Ukraine in financial and economic crisis is considered.
- The ways of improvement of a financial condition and increase in a consumption level of households of Ukraine are offered.

Keywords: household, financial situation, economic crisis, post-crisis recovery, stimulating of demand.

Постановка проблеми В сучасній економіці домогосподарства відіграють провідну роль. Якщо основна частка валового внутрішнього продукту створюється в секторі підприємств різних форм власності, то споживання матеріальних благ в першу чергу відбувається в секторі домогосподарств. В той же час домогосподарства виробляють певну частку внутрішнього продукту. При цьому завжди існує закономірність: чим більш розвинута економіка тієї чи іншої країни, тим менша частка валового внутрішнього продукту виробляється домогосподарствами і тим більше вони орієнтовані на споживання.

В умовах сучасної економіки України домогосподарства мають значення як споживачі товарів і послуг, так і в ролі виробників певних видів товарів та послуг, в першу чергу продукції сільського господарства. Мова йде про особисті селянські господарства, які виробляють значну частку продукції тваринництва та левову частку продукції овочівництва. Таким чином, в умовах нерозвиненої та структурно деформованої економіки виробнича активність домогосподарств є джерелом самозайнятості і сприяє відтворенню робочої сили.

Економічна криза, в якій знаходиться економіка України з 2008 року, негативно вплинула на фінансовий стан більшості домогосподарств. Відбулося різке зниження купівельної спроможності населення внаслідок інфляційних процесів та зменшення реальної заробітної плати. В свою чергу, це відбилося на тих підприємствах, виробництво яких

орієнтоване на внутрішній ринок. Таким чином, проблема підвищення життєвого рівня населення і відповідно збільшення споживчої активності домогосподарств є різноплановою, актуальною і прямо пов'язана з виведенням національної економіки з кризового стану.

Аналіз останніх досліджень Проблема макроекономічних циклів та періодичних фінансово-економічних криз і їх вплив на економічне становище населення постійно знаходиться в полі зору дослідників. Пошуку причин та методам прогнозування цих явищ присвятили свої праці такі видатні вчені, як Дж. Кейнс, Нуріель Рубіні, Л. Мендельсон.

Українські вчені постійно займаються дослідженням вищевказаної проблеми. С.А. Буковинський зазначає: «Дозвіл на одержання населенням валютних кредитів в передкризовий період призвів до швидкого зростання фінансового ризику домогосподарств, який був підсилений доларизацією їхніх зобов'язань за відсутності джерел надходження валюти. Сформувався сильний кредитний важіль, який уможливив прискорене зростання споживання населення, але водночас прирікав його на стрімке падіння життєвого рівня в разі будь-якого зниження доходів» [2].

Результати невиваженої співпраці домогосподарств з банками становлять значний ризик і для установ фінансової сфери. Його сутність полягає в тому, що розширення споживчого кредитування, яке фінансувалося зовнішніми позиками, не формувало належного підґрунтя для подальшого їх

Фінанси

повернення, оскільки банківська система і позичальники стимулювали розвиток виробництва в інших країнах. Унаслідок цього розбалансованість фінансово-кредитного механізму, порушення пропорцій між накопиченням і споживанням негативно відбиваються на темпах зростання національної економіки [6].

Окремі дослідники розглядають проблеми взаємозв'язку динаміки ВВП та споживання в домогосподарствах. Вони зазначають, що при падінні ВВП споживання домогосподарствами товарів і послуг може знижуватися в меншій мірі. Причиною цього слугують заощадження, які використовуються для згладження негативного ефекту від падіння доходів [1].

Проблеми нерівності доходів населення як одному з факторів різкого соціального розшарування в Україні присвячене дослідження К.І. Швабія Він зазначає, що період економічного зростання в нашій країні з 2000 по 2008 рр. основними бенефіціаріями економічного росту стали найбагатші прошарки населення. В той же час найбільш негативно фінансово-економічна криза відбилась на найбідніших групах домогосподарств [7]. Зрозуміло, що така ситуація є дуже негативною, в тому числі і з точки зору соціальної стабільності.

Метою статті є дослідження ситуації, в якій опинились домогосподарства України під час економічної кризи, вивчення динаміки доходів та витрат цих економічних суб'єктів та розробка пропозицій щодо підвищення рівня життя населення нашої держави.

Виклад результатів дослідження. Структура витрат домогосподарств є одним із найважливіших показників розвиненості економіки країни. В нерозвинених країнах населення витрачає більшу

частину своїх доходів на продукти харчування, в розвинених економіках ця частка не перевищує 20-25 %. Динаміка змін в структурі витрат українських домогосподарств проаналізована в таблиці 1.

З даних таблиці 1 можна бачити, що сукупні середньомісячні витрати домогосподарств протягом періоду з 1999 р. по 2010 р. зросли з 426,5 грн. до 3072,7 грн., або в 7,2 рази. За цей же період часу кумулятивний показник інфляції становив, відповідно до даних НБУ [5], 332 % відносно до 1999 р., інакше кажучи, національна грошова одиниця зменшила свою купівельну спроможність в 4,3 рази. Таким чином, можна говорити про певне підвищення життєвого рівня населення. Частка продуктів харчування та безалкогольних напоїв в загальній структурі витрат в докризовий період зменшилась з 65,2 % в 1999 р. до 48,9 % в 2008 р., або на 16,3 відсоткових пункти. З одного боку, даний процес свідчить про позитивні результати розвитку економіки. В той же час, відповідно до власних спостережень автора статті, протягом досліджуваного проміжку часу знизилась якість продуктів харчування та зросла кількість імпортованих продуктів, також звичайно невисокої якості. Це свідчить про приховану інфляцію та намагання керівництва країни стримати зростання вартості харчів за рахунок дешевого імпорту. Крім того, не відбулося відповідного розвитку сільськогосподарського виробництва, наприклад, протягом періоду з 1999 р. по 2009 р., за даними Держкомстату України [4], виробництво молока в усіх категоріях господарств знизилось з 13362,2 тис. т до 11609,6 тис. т, або на 13,2 %. З початком фінансово-економічної кризи частка продуктів харчування в споживчому кошику знову почала збільшуватись, підвищившись протягом 2009 - 2010 рр. до 51,6 %.

Таблиця 1

Структура витрат домогосподарств України*

Показники	1999 р.	2001 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 1999 р. +, -
Витрати домогосподарств, в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.								
Продукти харчування та безалкогольні напої	278,08	379,98	695,84	885,11	1266,71	1377,05	1585,51	1307,43
Алкогільні напої, тютюнові вироби	12,37	17,00	35,65	44,77	56,99	88,13	101,40	89,03
Непродовольчі товари та послуги	121,55	171,78	388,49	619,92	909,23	952,92	1078,52	956,97
Неспоживчі сукупні витрати	14,50	38,24	109,42	172,20	357,48	336,00	307,27	292,77
Всього	426,5	607,0	1229,4	1722,0	2590,4	2754,1	3072,7	2646,2
Структура сукупних витрат домогосподарств, %								
Продукти харчування та безалкогольні напої	65,2	62,6	56,6	51,4	48,9	50,0	51,6	-13,6
Алкогільні напої, тютюнові вироби	2,9	2,8	2,9	2,6	2,2	3,2	3,3	0,4
Непродовольчі товари та послуги	28,5	28,3	31,6	36,0	35,1	34,6	35,1	6,6
Неспоживчі сукупні витрати	3,4	6,3	8,9	10,0	13,8	12,2	10,0	6,6
Всього	100	100	100	100	100	100	100	-

* Джерело: дані Держкомстату України [4], власні розрахунки

Очевидно, що фінансова діяльність домогосподарств України, окрім здійснення витрат, передбачає і отримання доходів. Найчастіше номінальні доходи домогосподарств постійно збільшуються, проте цей показник завжди потрібно

порівнювати з темпами інфляції. Зростання доходів, темпи якого перевищують рівень інфляції, є свідченням зростання економіки і є надзвичайно позитивним явищем. Аналіз доходів українських домогосподарств міститься в таблиці 2.

Структура доходів домогосподарств України*

Показники	1999 р.	2001 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до 1999 р. + / -
Доходи домогосподарств, в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.								
Оплата праці	113,2	212,5	607,8	1018,1	1429,0	1444,3	1661,70	1548,50
Доходи від підприємництва та самозайнятості	8,6	16,1	64,7	104,6	153,3	153,8	215,08	206,48
Доходи від продажу с.г. продукції	12,6	28,6	60,8	72,4	95,5	87,4	117,95	105,35
Соціальні трансферти готівкою	53,8	93,7	317,1	462,8	668,2	784,0	898,50	844,70
Грошова допомога від родичів	23,6	43,7	91,2	132,8	196,7	199,0	232,43	208,83
Вартість спожитої продукції ОСГ	76,4	68,2	79,3	96,6	115,7	138,7	166,52	90,12
Безготівкові пільги та субсидії	15,3	16,7	14,5	24,1	28,9	36,2	34,69	19,39
Інші надходження	28,6	41,1	85,9	100,6	205,4	171,9	142,23	113,63
Всього	332,0	520,8	1321,4	2012,1	2892,8	3015,3	3469,1	3137,1
Структура сукупних доходів домогосподарств, %								
Оплата праці	34,1	40,8	46,0	50,6	49,4	47,9	47,9	13,8
Доходи від підприємництва та самозайнятості	2,6	3,1	4,9	5,2	5,3	5,1	6,2	3,6
Доходи від продажу с.г. продукції	3,8	5,5	4,6	3,6	3,3	2,9	3,4	-0,4
Соціальні трансферти готівкою	16,2	18,0	24,0	23,0	23,1	26,0	25,9	9,7
Грошова допомога від родичів	7,1	8,4	6,9	6,6	6,8	6,6	6,7	-0,4
Вартість спожитої продукції ОСГ**	23,0	13,1	6,0	4,8	4,0	4,6	4,8	-18,2
Безготівкові пільги та субсидії	4,6	3,2	1,1	1,2	1,0	1,2	1,0	-3,6
Інші надходження	8,6	7,9	6,5	5,0	7,1	5,7	4,1	-4,5
Всього	100	100	100	100	100	100	100	-

* Джерело: дані Держкомстату України [4], власні розрахунки

** Особисте селянське господарство

Аналіз даних таблиці 2 показує, що номінальні доходи домогосподарств України зросли протягом періоду з 1999 р. по 2010 р. з 332 грн. на місяць до 3469,1 грн. на місяць (на 3137,1 грн., або на 904,5 %). Основне місце в доходах в 2010 р. займає заробітна плата (1661,7 грн., або 47,9 %). З даних таблиці можна бачити, що протягом досліджуваного періоду саме частка оплати праці показала найбільше зростання, підвищившись з 34,1 % від загальної суми доходів до 47,9 %, або на 13,8 відсоткових пунктів. Ще однією статтею доходів населення, яка зросла у відсотковому відношенні, є грошові соціальні трансферти.

В той же час такі статті доходів, як грошові надходження від продажу сільськогосподарської продукції та вартість спожитої продукції особистого селянського господарства показали негативну динаміку в відсотковому відношенні. Сукупна частка цих напрямів одержання доходів зменшилась з 26,8 % в 1999 р. до 8,2 % в 2010 р. В абсолютному виразі по цих статтях можна помітити певне зростання (з 89 грн. в 1999 р. до 284,47 грн. в 2010 р.), але з врахуванням знецінення гривні протягом досліджуваного періоду за рахунок інфляції вони зменшились на 35,7 %. Враховуючи те, що продукція ОСГ може йти тільки на продаж і внутрішнє споживання, на нашу думку, реальна вартість продукції, що виробляється в середньому особистому селянському господарстві, в Україні за досліджуваний період зменшилась на 37,2 %.

Порівнюючи дані таблиць 1 і 2, можна бачити, що протягом періоду з 1999 р. по 2001 р. середньомісячні витрати домогосподарств перевищують середні доходи за місяць. Пояснити це можна, на нашу думку, лише отриманням населенням тіншових доходів, а в 1999 р. також витрачанням заощаджень після різкої девальвації національної грошової одиниці в 1998 р. В період з 2005 р. по 2010 р. відбулась певна дегінізація економіки, і відповідно збільшення зафіксованих статистикою доходів домогосподарств, які в цей проміжок часу перевищують витрати.

В цілому можна відмітити, що протягом досліджуваного періоду відбулась переорієнтація домогосподарств України від самозабезпечення до отримання доходів від організованої економічної діяльності. Це, безумовно, підвищує ефективність економіки, але і збільшує вразливість населення до впливу економічної кризи. Номінальні середньомісячні доходи пересічного домогосподарства в 2009 р. зросли порівняно з 2008 р. з 2892,8 грн. до 3015,3 грн., або на 4,2 %. Рівень інфляції в 2009 р. становив 12,3 %. Таким чином, реальні доходи населення зменшились на 7,2 %. Реальні витрати в цей же час зменшились тільки на 5,3 %. Дещо кращою ситуація вбачається в 2010 р. На нашу думку, пояснити це можна використанням домогосподарствами заощаджень, які в кризовий період йдуть на підтримку споживання. В той же час, різниця між зменшенням показників реальних доходів і реального споживання не дуже

значна. Це свідчить про те, що заощадження в домогосподарств України не надто великі. Таким чином, ми не вважаємо обґрунтованими ствердження окремих посадовців [3] про те, що на руках у населення України зберігається 60 млрд. доларів США.

В цілому слід зазначити, що економічна криза достатньо сильно позначилася на реальних доходах і витратах домогосподарств. В дійсності негативний ефект може бути ще більшим, якщо врахувати схильність державних структур України применшувати офіційно визнаний рівень інфляції. В той же час подолання кризових явищ напряму пов'язане із збільшенням споживання товарів та послуг в домогосподарствах. При цьому реальний вихід з економічної кризи буде здійснений лише тоді, коли основна маса товарів, яка споживається населенням, буде українського виробництва. Це сприятиме створенню нових робочих місць, підвищенню доходів населення, а отже, і збільшенню попиту.

Для реалізації такої стратегії, на нашу думку, потрібно здійснити наступні кроки:

1. Створення режиму максимального сприяння малому і середньому бізнесу шляхом спрощення податкової системи (максимальне застосування єдиного податку для суб'єктів малого бізнесу; скасування ПДВ як податку, неефективного для сучасної економіки України і заміна його податком з обороту для суб'єктів середнього та великого бізнесу; зміна завдань податкової інспекції із функції максимізації збору податків на функцію допомоги платникам у сплаті податків та контролюючу, як це прийнято в економічно розвинених країнах Заходу; зменшення загального податкового навантаження до рівня, коли податки простіше і дешевше сплачувати, ніж ухилятися від них);

2. Лібералізація фінансових ринків, в тому числі і валютного, відповідно до вимог МВФ, з метою недопущення завищеного курсу національної валюти, що згубно відображається на національних товаровиробниках;

3. Боротьба з корупцією шляхом кардинального зменшення повноважень державних контролюючих структур, по прикладу Грузії;

4. Податкові пільги національним товаровиробникам, в першу чергу сільськогосподарським та таким, які виробляють високотехнологічну продукцію;

5. Вдосконалення функції та підвищення ролі громадського економічного та фінансового контролю (організації споживачів), створення режиму максимального сприяння для розвитку незалежного контролю, тобто аудиту.

Таким чином, покращання фінансового стану домогосподарств тісно пов'язане з відновленням

економічної активності підприємств, в першу чергу виробничої сфери.

Висновки. Домогосподарства є однією з найважливіших економічних категорій. Якщо основна частина валового внутрішнього продукту створюється підприємствами різних форм власності, то споживання, без якого виробництво втрачає будь-який сенс, є прерогативою домогосподарств. В умовах економічної кризи домогосподарства опинились у складній ситуації, причиною чого стало зменшення реальних доходів. Слід зазначити, що витрати домогосподарств під час економічної кризи зменшились не так суттєво, як доходи населення та обсяг валового внутрішнього продукту. Причиною такого явища є споживання населенням заощаджень, які були зроблені в більш сприятливих економічних умовах. В той же час ми вважаємо заощадження населення дуже незначними, таким чином, уникнути різкого зменшення рівня життя можна лише шляхом максимальної стимуляції економічного розвитку країни, в першу чергу виробничого сектору, що призведе до підвищення рівня зайнятості та реальних доходів домогосподарств, наслідком чого стане збільшення споживання та подальше зростання національної економіки.

Перспективи подальших досліджень. Основним напрямом подальших досліджень є спостереження за перебігом фінансово-економічної кризи в Україні з врахуванням подій на світових фінансових ринках, виявлення подальших макроекономічних тенденцій в національній економіці, розробка перспективних напрямів відновлення народного господарства в період виходу з кризового стану.

4 Список використаних джерел

1. Барановський О. Предтечі фінансових криз / О. Барановський // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С.3-23.
2. Буковинський С. Фінансова криза в Україні: вплив на розвиток економіки та деякі заходи з досягнення фінансової стабілізації / С. Буковинський // Фінанси України. – 2010. – № 11. – С.10-31.
3. Електронний ресурс - Режим доступу: <http://finance.eizvestia.com/full/sergej-arbuzov-vozobnovlenie-kreditovaniya-golovnaya-bol-nbu>.
4. Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Офіційний сайт Національного Банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
6. Уманців Ю. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С.73-85.
7. Швабій К. Довгострокова тенденція розподілу доходів населення в Україні / К. Швабій // Фінанси України. – 2010. – № 1. – С.77-87.